

125 aniversari de la farmàcia Ferré d'Amposta. Els seus primers llibres copiadors de receptes (1874-1880)

Anton Pujol Bertran

El 30 de juny de 1873, després de cursar els batxiller en Arts i en Ciències a l'institut de Tortosa, en Jaume Escrivà Pujol, nat a Amposta el 1844, es llicencià en Farmàcia. Tenia aleshores 29 anys.¹ Al febrer de l'any següent va obrir una farmàcia al carrer de Sant Joan d'Amposta, celebrant la seva inauguració el dia 25 de març, tal com consta al primer tom del copiador de receptes.² Va tenir per mosso d'apotecaria a Francesc Ferré Cid, a qui l'animà a estudiar i a qui finalment li vengué la farmàcia.³

Amb Francesc comença una nissaga d'apotecaris catalans que continua avui dia. Francesc, fill d'una família pagesa benestant d'Amposta -Llorenç d'aquesta ciutat i Manola de Tortosa-, nasqué el 2 d'agost de 1858.⁴ Cursà els estudis generals de segona ensenyança a l'institut de Tarragona i el 1879 es traslladà a estudiar a Barcelona, on obtingué la llicenciatura en Farmàcia al juny de 1884, en la que obtingué per oposició dos mencions honorífiques a les assignatures de *Práctica en Operaciones Farmacéuticas* i *Ejercicios prácticos y reconocimiento de plantas medicinales* a més d'obtenir matrícula d'honor a *Farmacia Químico Inorgánica*.⁵

Al tornar a Amposta es féu càrrec de l'apotecaria d'en Jaume Escrivà. Mentre estudiava a Barcelona ja havien arribat a un acord per fer-li la compra, al temps que en Jaume Escrivà comprà l'apotecaria La Estrella del carrer Ferran VII, que avui dia encara resta oberta a Barcelona. L'acord de compra de la farmàcia d'Amposta per part d'en Francesc Ferré es formalitzà el 25 de setembre de 1891 per valor de 9000 PTA que foren pagades en sis terminis de 1500 PTA cada un.⁶ En ells consta la firma d'en Jaume Escrivà i el segell de la farmàcia Estrella. És a dir, quan es realitzà la venda, en Jaume ja era propietari d'aquesta apotecaria de Barcelona.

A l'any 1895 en Francesc Ferré comprà per 4000 PTA abonades en monedes de plata una casa al carrer Major, prop de la plaça de la Vila, un dels llocs més centrals de la població, on traslladà farmàcia.⁷ Des de llavors resta oberta al públic

Quan es fundà el col·legi de farmacèutics de Tarragona, en Francesc Ferré es col·legià en data del 17 de febrer de 1918, essent el número 17 en el llibre de registre de títols (per altra part –i malauradament– és l'únic document històric que he pogut trobar en aquest col·legi).⁸

En Francesc es casà amb Lluïsa Soler Grañen de Mequinença (Saragossa). En aquesta època, a cavall entre els dos segles, el riu Ebre era un element integrador de les comarques de la costa i les de l'interior. El tràfic de mercaderies era intens tant en llaüts com en vaixells de vapor. Encara els més vells dels pobles riberencs recorden el vaixell de rodes *Anita* i el llaüt *Cataluña*, que duïen passatge i tota mena de mercaderies riu amunt, riu avall.⁹ Així els contactes entre Amposta, Tortosa, Flix, Ascó, Mequinença i, fins i tot, Saragossa, eren més freqüents i més fàcils que amb Tarragona i Barcelona. Això feia també que abundessin els matrimonis entre la gent dels diferents pobles riberencs i, com veurem als llibres copiadors de receptes, els ampostins sovint pujaven a Tortosa a visitar-se o els propis metges d'allí baixaven a Amposta i a altres llogarets del delta a passar consulta.

D'aquest matrimoni el 23 de juny de 1894 va néixer en Lluís,¹⁰ qui seguí els passos del seu pare. També cursà batxiller a Tarragona i a l'any 1912 es traslladà a Barcelona a estudiar farmàcia. Tenia només 18 anys. Al seu expedient acadèmic també constatem que va cursar una bona carrera i obtingué el grau de llicenciat el juliol de 1917,¹¹ als 23 anys recent complits.

En Lluís primer passà una temporada a la farmàcia que tenia un oncle seu, en Miquel Justribó Teixidó, a Mequinença. Després va col·legiar-se a Barcelona¹² i féu feina a la farmàcia La Estrella de la plaça Reial (sembla ser que la comprà a Jaume Escrivà).¹³ Mentre a la farmàcia d'Amposta continuà exercint el seu pare. Del que si hi ha constància és de la compra per part de Lluís d'una farmàcia propietat de Benito Dillet i Esqueu, al carrer Diputació, 387, per un valor de 6000 PTA.¹⁴

En Francesc Ferré morí el 28 d'octubre de 1923 fent-se càrrec de la farmàcia com a regent el seu fill Lluís ja que, per disposició testamentària¹⁵, l'establiment passà a ser propietat de la seva mare, na Lluïsa Soler. No fou fins un any abans de la mort d'aquesta, ocorreguda al gener de 1953, als 86 anys d'edat, quan en Lluís passà a ser propietari de la farmàcia per venda que li feu la seva mare i tal com podem veure a l'escriptura de compra-venda datada el 31 de març de 1952 es vengué "con todos los muebles, estanterias, instrumentos, potamen, medicamentos, drogas, específicos, enseres y objetos en general" per un valor de 125.000 PTA.¹⁶ Aquest mateix any es col·legià a Tarragona. En el llibre de registres de la delegació de Sanitats'especifica a les observacions que Lluís Ferré exercia en "este distrito" des de 1924 com a regent de la seva mare, i a partir de 1952 com a propietari.¹⁷

Amb motiu d'aquest canvi de titularitat se li va passar inspecció per part de la *Jefatura Provincial de Sanidad* per la que si li troba en perfecte ordre el llibre

copiador de receptes i el registre d'estupefaents així com els "reactivos y soluciones valoradas que exige la Farmacopea Española".¹⁸

Durant la Guerra Civil, Amposta va ser molt de temps línia de front trobant-se la farmàcia prop del riu i del pont penjant que el creua que fou bombardejat i esfondrat el 1938 per les tropes nacionalistes. Malgrat aquesta situació i l'escassetat de medicaments ja que ressaltar que en Lluís Ferré Soler no va deixar d'obrir les seves portes al públic. Amb la presa d'Amposta per les tropes revoltades, s'habilità un col·legi com a hospital militar i la farmàcia Ferré fou una de les que subministrava material de cura per els ferits i malalts, sobre tot malalts de paludisme.¹⁹

Casat amb Carme Porres Carceller van tenir dos fills, un que es va morir essent un infant i l'altre, en Lluís, que també va estudiar farmàcia. Aquest és l'actual propietari de la farmàcia –des de la mort del seu pare que va succeir a l'any 1972– i a més farmacèutic titular de Sanitat a Amposta.

Especialista en anàlisis clínic, va ampliar-la obrint un laboratori d'anàlisis biològics. Als anys 60 es va dedicar a la investigació aconseguint formular un reactiu a base d'orto-toluidina per a la determinació de la glucosa en sang. Fins aleshores aquest reactiu només es fabricava a l'empresa HARLECO d'Estat Units; per això en Lluís Ferré creà l'empresa AXON REACTIVOS per a la seva comercialització. Arrel d'aquest èxit inicial s'associà amb Gerard Vergés, un dels copropietaris dels laboratoris GEVE de Tortosa, creant a l'any 1969 l'empresa QCA (Química Clínica Aplicada) ubicada a Amposta, la qual exporta actualment els seus reactius químics a 56 països d'Europa, Amèrica i Orient.²⁰

La continuïtat de la nissaga dels farmacèutics Ferré de moment està assegurada amb el tercer Lluís, també llicenciat en farmàcia i amb Xavier, estudiant de farmàcia.

Els llibres copiadors de receptes

Els farmacèutics duïen –i encara duen en part– el control de totes les medicacions i fórmules venudes als pacients, enregistrant les receptes que prescrivien els metges en els que s'anomenen "Llibres copiadors de receptes", en el que feien constar el número de registre, data, nom del metge i la fórmula prescrita, a més del preu i, en ocasions, el malalt a qui anava destinada la medicació. Són una font molt important, encara poc estudiats sota la perspectiva de la història de la medicina, que ens proporcionen multitud de dades. Des de quins eren els metges que atenien al poble i quants n'hi havia, fins el que receptaven. Vers l'estudi de les prescripcions es pot esbrinar el rastre d'algunes malalties i la seva incidència, així com el seu caràcter epidèmic o endèmic.

L'estudi de tots els llibres està fora de l'abast d'aquesta ponència en què he volgut donar a conèixer l'existència de la farmàcia Ferré i la seva quasi completa col·lecció de llibres copiadors i la importància de la informació que podem

extreure des de la seva fundació fins a l'actualitat. Però sí he fet un estudi més minuciós dels seus tres primers volums, que comprenen el període 1874-1880, per veure quin és l'estat de la qüestió.

Copiadors de receptes (1874-1880)

Són tres llibres (Quadre 1) de format foli de 280 fulles, cosits en fil vegetal i enquadernats amb tapes dures. Tant a la portada com al lloc està escrit en bona cal·ligrafia el títol *Copiador de Recetas*. Estan numerats de l'1 al 3, encara que el tom 3 ha perdut l'etiqueta de la numeració. Al lloc també s'especifiquen les dades del llibre i al tom 3 surten les inicials J.E. corresponents a Jaume Escrivà i la primera fulla en blanc està firmada a llapis per ell. L'etiqueta de la portada d'aquest tom es d'impremta en la que consta el nom de l'editor: M. Casademunt de Barcelona. Les receptes estan copiades en castellà.

Tom 112/02/1874-19/05/1876
Tom 220/05/1876-03/11/1878
Tom 304/11/1878-03/07/1880

Quadre 1. Llibres copiadors de receptes

Les fulles estan dividides en sis columnes en las que consta el número de recepta; el nom del facultatiu (metge o manescal); a continuació, la més ampla i més ressaltada, per enregistrar la prescripció; el preu amb reials i cèntims i una última columna d'observacions.

Totes aquestes columnes ens donen una valuosa informació de diferent tipus. En primer lloc he pogut constatar que en la columna d'observacions si fan constar a vegades la malaltia o l'efecte o tipus de medicament, per exemple, raquitisme, sarna, sordesa, antiespasmòdic, contra els cucs, etc. encara que podem trobar formulacions molt peregrines –que s'escapen als meus coneixements– com una recepta contra els cucs composta per “Musgo de Córcega y semen contra vermes”.

La pobresa

Vers les prescripcions podem conèixer, en part, l'estat socioeconòmic del poble i el seu estat sanitari. Per ex. ens dona informació de la medicació que es subministra als pobres de forma gratuïta. Entre aquests cal diferenciar auns en que s'especifica que el medicament és de franc, encara que de totes maneres s'apunta el preu a la columna corresponent i altres en que al costat de *Pobre* consta *Ayuntamiento*. Pot ser en el primer cas el farmacèutic corria amb la despesa i en el segon cas es passava factura a l'ajuntament. Les inscripcions d'aquest tipus són infreqüents, així al primer llibre (del febrer de 1874 a maig de 1876) només he trobat 12 pobres. En

el tom tercer no s'especifica si es pobre, només que a la columna del preu posa zero. Com a fet anecdòtic a una inscripció del 12 de juny de l'any 1897 s'especifica que no es cobren unes "sanguijuelas para una pobre austriaca". També hi he trobat en aquest llibre dues inscripcions en que a les observacions s'hi anota *Judicial*. Em fa pensar que es tractà de dos malalts empresonats i l'import de la medicació el deuria abonar l'autoritat judicial.

Guerra carlina

Durant el període 1872-1876 va succeir la Tercera Guerra Carlina de gran virulència a les comarques del Maestrat i sud de Catalunya. Amposta caigué en mans de l'exercit carlí comandat pel general Pasqual Cucala a l'any 1874. Els dies 19 i 21 de març d'aquest mateix any trobem enregistrades prescripcions per a sis voluntaris carlins.

Destaquem una mixtura antiespasmòdica probablement per a un problema gastrointestinal, a igual que un preparat amb làudanum de Sydenham; una pomada que conté belladona i oli d'adormidora pot ser per curar una ferida; un altre preparat amb essència de trementina, cloroform i làudanum de Rousseau (opi, mel i llevat de cervesa fermentat i concentrat al bany maria) que podia ser per anestesiar o curar alguna ferida greu. En aquest cas no es va cobrar res. Hi ha dos preparats més, un d'oli de ricí conegut per tots i l'altre són unes píndoles de cinoglossa, planta d'efectes balsàmics o expectorants.

No hi cap inscripció més de carlins fins el 2 de juny del mateix any en que H. Forcadell, suposo que manescal, cura els cavalls de dos voluntaris carlins. A un li receptà tintura d'àrnica que s'usava per les contusions i a l'altre un preparat amb nitrat en pols (nitrat. pulv.) i goma aràbiga a parts iguals.

En tot l'estiu del 1874 no es fa referència a cap carlí. Les inscripcions prenen importància a partir del 7 d'octubre però ja no es parla de carlins, es tracta de soldats, caporals artillers o s'inscriu la prescripció amb el nom general d'Hospital. En total 49 registres i només s'enregistren 5 carlins o voluntaris. És a dir, són soldats de les tropes lleials que havien alliberat la ciutat d'Amposta.²¹

El dia 7 d'octubre es prescriuen a dos soldats sulfat de quinina amb làudanum de Sydenham i el dia 9 se li dona quinina a un caporal d'artilleria. Els dies 10, 11 i 12 augmenten les prescripcions per a soldats voluntaris, trobant dos carlins ferits, però el que ressalta més són les prescripcions per a l'Hospital. L'última inscripció trobada referent a la guerra és una fórmula composta d'aigua comú amb àcid sulfúric per al *Hospital de sangre*. En resum, al març de 1874 van prendre la ciutat les tropes carlistes que s'estigueren fins a la fi de setembre o principi d'octubre en que les tropes governamentals l'alliberaren. O be pels combats de l'alliberació o be per escaramusses posteriors, alguns carlins quedaren ferits i foren empresonats doncs foren atesos al mateix poble. Els combats deuen ser importants ja que, com hem vist, s'obrí un Hospital (he comptabilitzat 32 inscripcions *Hospital*, i a la

última s'especifica *Hospital de sangre*). Al mateix temps trobem que entre els soldats es va produir una epidèmia de còlera (tractament amb quinina associada a làudanum de Sydenham) a més de problemes gastrointestinals com diarrees (es recepta orxata) i paludisme (sulfat de quinina sense associà).

Això ens fa sospitar que en aquests mesos d'octubre i de novembre es deurién produir violents combats entre els carlistes i les tropes lleials. La màxima incidència de ferits i malalts es produí els dies 10, 11 i 12 d'octubre (veure Quadre 2).

A més dels combats –com ho proven les dues inscripcions de carlins ferits i l'hospital de sang– es dedueix que hi va haver un augment de malalties gastrointestinals. El làudanum de Sydenham és un preparat a base d'extret alcohòlic d'opi amb tintura de safrà i essències de canyella i clau, molt emprat al segle passat com a analgèsic. La majoria de metges el feien servir per a la coartació de la diarrea i seguint les teories d'en Carlo Tunisi, coronel metge de l'exèrcit italià, –com ens explica Màrius López²²– la seva administració exclusiva amb aigua constituïa el tractament bàsic del còlera, molt emprat al sud de Catalunya. Així no es pot descartar que es produís una epidèmia de còlera entre les tropes carlistes. Per altra part observem les prescripcions de quinina, unes sense additaments, que es deurién donar als malalts de paludisme. Altres, associades al làudanum de Sydenham, el que reforça la hipòtesi del còlera ja que, –continua Màrius López–, alguns científics afirmaven que aquesta malaltia era el paludisme de l'Índia.

DATA	CASOS	PRESCRIPCIÓ	Presumpció diagnòstica
19 març 1874			
Voluntari carlí	1	Mixtura antiespasmòdica	diarrea
Voluntari carlí	1	Pomada mere-tere ? Estr. Belladona Càmfora en pols Oli adormidora	traumatisme ?
Voluntari carlí	1	Aigua destil·lada melis Laud. Sydenham Licor anodí Xarop de digital	diarrea ? tònic cardíac ?
Allojat carlí	1	Essència trementina Cloroform Laud. De Rousseau	anestèsic ?

21 març 1874			
Voluntari carlí	1	Oli de ricí	purgant
Voluntari carlí	1	Píndoles de cinoglossa	balsàmic, expectorant.
1 juny 1874			
Cavall d'un voluntari carlí	2	-----	-----
7 octubre 1874			
Soldat	2	Sulfat de quinina Àcid sulfúric Làud. Sydenham	còlera
9 octubre 1874			
Caporal artiller	1	Sulfat de quinina	paludisme
Caporal artiller	1	Nitrat de potassi Lachar. alb. (?)	cardiotòmic?
10 octubre 1874			
Hospital	6	Làud. Sydenham	analgèsic malalties gastrointestinals còlera
Hospital	4	Berat. Simple	?
Hospital	1	Aigua vegetomineral Tint. d'arnica Làud. Sydenham	malalties gastrointestinals còlera
Hospital	2	Botelles de rom	reconstituent analgèsic
Hospital	1	Sucré quadrat	sucré cristal·litzat ?
Hospital	1	Botella d'orxata	diarrea
Carlí ferit	1	Cloroform Clara d'ou Extr. Belladona	anestèsic analgèsic
Carlí ferit	1	Hidrat de cloral Aigua comú Xarop simple	hipnòtic anestèsic
11 octubre 1874			
Hospital	1	Botella d'orxata	diarrea

Hospital	2	30 Sangoneres	sagnies locals
Hospital	1	Farina de llmosa	cataplasmes emol·lients per a hematomes, cops
Hospital	1	F. de mostassa	laxant i revulsiu
Hospital	2	Aigua vegetomineral Tint. d'arnica Làud. Sydenham	malalties gastrointestinals còlera
Hospital	1	Rom de Jamaica	reconstituent analgèsic
12 octubre 1874			
Hospital	1	Oli d'ametlles dolces	ús tòpic
Hospital	1	Aigua vegetomineral Tint. d'arnica Làud. Sydenham	malalties gastrointestinals còlera
Hospital	2	Àcid sulfúric Làud. Sydenham Elixir de sidra Xarop tarongina	malalties gastrointestinal còlera
13 octubre 1874			
Voluntari	1	Solució gomosa Espir. Minderer Làud. Sydenham	malalties gastrointestinals còlera
Soldat	1	Sulfat de quina Àcid sulfúric Làud. Sydenham	malalties gastrointestinals còlera
15 octubre 1874			
Voluntari	1	Sulfat de quina	paludisme
17 octubre 1874			
Soldat	1	Sulfat quina Àcid sulfúric Làud. Sydenham	còlera
Soldat reserva	1	Idem	còlera
19 octubre 1874			
Soldat reserva	2	Idem	còlera

23 octubre 1874			
Soldat reserva	1	ídem	còlera
28 octubre 1874			
Soldat reserva	2	Ídem	còlera
2 novembre 1874			
Hospital	2	Aigua destil·lada melissa Tint. Robor. Voyt ? Licor anodí Elixir de sidra Xarop tarongina	?
3 novembre 1874			
Hospital	1	Sulfat de quinina Extracte d'opi	paludisme ?
Hospital	1	Aigua vegetomineral Tint. Arnica Laud. Sydenham	còlera
5 novembre 1874			
Voluntari	1	Bisulfat de quinina	paludisme ?
10 novemb. 1874			
Hospital de sang	1	Aigua comú Àcid sulfúric	?

Quadre 2. Carlins i soldats ferits o malalts

En total hi ha 24 prescripcions de làudanum de Sydenham, sol o associat amb quinina, altres productes de dubtós valor terapèutic i productes per donar bon sabor com l'elixir de sidra o el xarop de flor de taronger (tarongina). Aquests 24 casos podrien correspondre a 24 soldats malalts de còlera. En canvi només hi he trobat 4 casos de sulfat de quinina (un és bisulfat i en un altre cas s'associà a extracte d'opi) entre els carlins que podrien correspondre a quatre casos de paludisme.

El paludisme

Entre totes les prescripcions enregistrades he trobat d'interès fer un recompte dels preparats de sulfat de quinina emprada per a les febres, tercianes o quartanes.

A la fi del segle passat la insalubritat general del delta de l'Ebre i els desguassos insuficients en el arrossars afavorien l'hàbitat del mosquit anòfels i la conseqüent extensió del paludisme. El Dr. Josep Pujol Capsada, metge del Perelló des de aproximadament 1895 fins el 1908,²³ recollia en unes notes personals que els habitants afectes al cultiu d'arròs al Delta eren 10.000, amb una mortalitat total del 32 per mil, dels quals el 4 per mil moria per paludisme, essent la morbiditat palúdica del 30 per mil.²⁴ Com veiem són xifres molt altes que queden confirmades uns 20 anys després per la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans. Així, en un informe signat per Dr. G. Pittaluga,²⁵ s'afirma –quan el cultiu d'arròs era a la practica extensiu a tot el Delta, amb una molt més alta concentració de treballadors– que al Delta es registren cada any 12-14 mil palúdics.

	Ge	Fb	Mr	Ab	Mg	Jun	Jul	Ag	Set	Oct	Nv	Des	Tot
S.quin.	15	8	11	21	11	19	7	32	38	20	21	15	218
L.Syd.	13	13	7	11	7	-	5	13	7	10	4	6	96

Quadre 3. Tractaments amb sulfat de quinina i làudanum de Sydenham. Any 1879

He agafat a l'atzar l'any 1874 per comptabilitzar els tractaments amb sulfat de quinina i els tractaments amb làudanum de Sydenham (Quadre 3). Amb el primer veurem indirectament la incidència de paludisme a Amposta i els mesos de màxima virulència. Enregistro el segon(làud. de Sydenham) perquè s'usava per processos gastrointestinals i per el tractament del còlera, encara que no podem treure res en clar ja que s'usava amb associació amb molts altres medicaments i per a diverses malalties. No he comptabilitzat en aquest any cap combinació del làudanum amb quinina que, com hem vist, era un dels tractaments contra el còlera.

Respecte a la quinina s'emprava de moltes formes: en coccio o en decoccio, en forma de xarop, en pols, com a xarop de quina ferruginós, o be sota la forma de clorhidrat, valerat o tannat, aquestes últimes poc freqüents.

En el meu recompte em fixo només amb el sulfat de quinina que pot anar acompanyat de substàncies tonificants i per assaborir. En això cada metge tenia el seu llibret, per ex. el Dr. Pascual usava molt l'estret de tebaina o el de valeriana, l'àcid cítric, xarop de magrana, de grosella o de sidra i la infusió de cafè. També el tipus d'associació feia variar el preu.

En el Quadre 3 s'observa un total de 218 fórmules amb sulfat de quinina, trobant-se concentrades als mesos d'agost i setembre en que coincideixen en les tasques de preparació i collita de l'arròs, quan, a més, es necessiten més braços al camp.

Els metges. El Dr. Ferran

A la fi, després de fer una ullada general als tres primers llibres, no he volgut deixar de conèixer qui eren els nostres companys. Companys heroics i quasi be sempre anònims que s'enfrontaven sols a la malaltia, amb més bona voluntat que bagatge de medicaments.

D'aquest llarg llistat de metges, 104 en total, poden trobar-se algunes repeticions, com els Pastor, encara que jo he preferit tractar-los com a metges diferents per a un major rigor científic. En alguns casos com el Dr. A. Pastor, en A. Pastori en Adolfo Pastor pot ser que es tractin del mateix personatge, però no hi ha cap certesa de que així sigui. En canvi, a vegades he trobat en el mateix full citat al Dr. A. Pastor i un altre Pastor a seques, el que em fa pensar que es tracta de dos metges diferents.

Tenint en conte aquestes consideracions—que afecten només en un petit error en el nombre total de metges—podem observar la diversitat de metges als que tenien accés els ampostins. Només uns pocs deuien viure a Amposta o, al manco, baixaven de Tortosa a passar consulta al poble. Pot ser eren els nomenats Pastor, en Fernández, Homedes, Soler, Salai A. Muria que són els que més receptes trobem als llibres copiadors. En altres

Quadre 4. Llistat de metges (1874-1880).

Es citen els anys o períodes en els que s'hi han trobat les seves inscripcions.

Alegret	1874-1877, 1880
Álvarez	1874
Andrés	1874, 1878, 1880
Arno ?	1874
Borràs	1874
Bosch	1874
Despachs	1874
Falguera	1874-1876, 1880
Fernández	1874-1878, 1880
Forcadell, Francisco	1874
Forcadell, A.	1874-1875
Forner	1874-1875
Guerra	1874
Homedes	1874-1877, 1880

Nolla	1874
O'Callaghan	1874
Padrós	1874
Pastor, A.	1874-1875, 1878, 1880
Pastor, Adolfo	1874
Pastor, Dr. A.	1874, 1878-1880
Pastor, Vicente	1874-1877
Polo	1874, 1878
Pons	1874
Sala	1874-1877, 1879-1880
Soler	1874-1875, 1878, 1880
Sota	1874
Soto, Joaquín	1874
Verdeguer	1874, 1878

Borrell	1875-1876
Carbó	1875, 1878
E. Jesús, A.	1875
Faura	1875
Ferran, J.	1875-1878
Ferranz	1875
Fillat	1875
Gaya, A.	1875-1876
Grua	1875, 1878-1880
Lacruz	1875
López	1875
López, R.	1875
Matamoros	1875, 1878
Matamoros, A.	1875, 1878
Montardit, A.	1875
Muria	1875, 1878-1879

Muria, A.	1875-1878
Nogués	1875
Pegueroles	1875
Pizarro	1875
Povill, A.	1875, 1878
Ribes	1875-1876, 1878-1880
Roig, A.	1875
Tudó	1875, 1878
Tudó, A. (també Todó, A.)	1875, 1878
Valmanya	1875
Vila	1875

Amo, H (fill ?)	1876
Arno (Amo ?), C.	1876
Duch	1876
Esteller	1876-1877, 1879
Fernández, J.	1876, 1879
Girona, Dr.	1876
Guillén	1876
Guillén, E.	1876
Herran	1876
Mancilla, Lluís	1876
Mínguez	1876
Ortí	1876
Povill	1876-1877
Roca, A.	1876
Salado	1876
Verge, A.	1876

Conesa	1877
Fernández Piñana	1877
Montardit	1877
Moya	1877
Osio	1877
Osio, Dr.	1877-1878
Palahí	1877
Pastor, J.	1877-1878
Piquer	1877
Segarra	1877-1878
Soto	1877
Verge	1877
Vidal	1877-1880

Cañagüeral	1878
Estrany, Domingo	1878
Ferran, J.	1875-1878
Forcadell	1878, 1880
Miguel	1878
Montesinos	1878, 1880
Pastor	1878-1880
Pastor, J.	1878
Ramon	1878
Reverter	1878
Rodríguez	1878-1879
Simó	1878
Domingo	1878

Ferré	1879
Castellà	1879
Cocido	1879

Pons	1880
Leems (Luís ?)	1880
Ayuso, Dr.	1880
Miguel, C.	1880

casos, de inscripcions de metges més esporàdiques, deuria ser el malalt el que es desplaçava a Tortosa a visitar-se. Ja hem vist que les comunicacions fluvials eren relativament fàcils. No he pogut destriar qui eren manescals, només que en el cas de H. Forcadell.

Entre tots els metges cal fer especial menció d'en J. Ferran (a vegades surt com a Ferran a seques) del que penso que no pot ser altre que en Jaume Ferran i Clua, el descobridor de la vacuna anticolèrica (1885) ja que es llicencià a l'any 1873 i tot seguit exercí a Tortosa. La primera inscripció que trobem d'ell és del 20 d'octubre de 1875 amb una formulació a base de bàlsam de Tolú, bàlsam del Perú, trementina, àcid arseniós, sofre rentat i extracte gomós d'opi, amb el que es feren unes píndoles per tractar a la malalta Juanita de Ventas. He trobat 17 inscripcions seves i curiosament quasi sempre s'apunta el nom del malalt a qui anaven prescrites. Per ex. el primer de març de 1876 receptà dues medicines a Rafael Gasulla i el 8 d'agost de 1878 dues més a Francisco Cid. La última inscripció seva en aquest període estudiat és del primer de novembre de 1878.

Quant a tractaments contra el còlera no n'he trobat cap fet per ell. Sí usa el làudanum, encara que en cap registre s'indica si és el de Sydenham. Per ex. el 26 de juny de 1876 va prescriure un preparat amb aigua, hidrat de cloral, bromur potàsic, làudanum (no s'especifica de quina classe) i òxid de zinc.

Conclusions

La farmàcia Ferré d'Amposta –inaugurada el febrer de 1874 per Jaume Escrivà Pujol– és un clar referent de les nissagues de sanitaris a Catalunya, ja siguin de metges, d'apotecaris, manescals o llevadores. A més, en el cas de la farmàcia Ferré es te que fer constar que resta oberta al públic des de fa 125 anys, dels quals 107 són sota la titularitat d'un Ferré i des de 1895 està ubicada en el mateix lloc, al carrer Major de la ciutat.

És important donar constància de la cura que han tingut amb els llibres copiadors i altres documents que m'han permès escriure aquesta ponència. Després de fer un anàlisi d'aquests llibres copiadors podem veure la seva importància tant des del punt de vista farmacològic (necessitaria la col·laboració d'un farmacòleg i un botànic versats en la farmacopea preindustrial per treure'n tot el profit) com des del punt de vista mèdic i higiènic-sanitari del poble. Com hem vist amb la Tercera Guerra Carlina, també podem extreure dades i conclusions sobre fets estrictament històrics.

Així, doncs, no hi ha dubte que la completa col·lecció de llibres copiadors de receptes de la Farmàcia Ferré són una font molt valuosa per a l'estudi de diferents aspectes històrics d'Amposta des de l'any 1874 fins a l'actualitat. Només em resta dir que aquestes fonts estan a l'abast de tots els estudiosos que ho sol·licitin als actuals propietaris.

Notes

1. Instàncies del 30/03/1868 i del 25/06/1873 al rector de la Universitat de Barcelona. Exp. Acadèmic. Arxiu General i Històric de la Universitat de Barcelona (AGHUB).
2. Llibre *Copiador de Recetas*, tom I (2 de febrer 1874 a 9 maig de 1876), pàg. 20. Arxiu Farmàcia Ferré (AFF).
3. Dades facilitades pel seu nét, en Lluís Ferré Porres, actual titular de la farmàcia.
4. Partida de naixement. Exp. acadèmic (AGHUB).
5. Exp. acadèmic i papereta d'examen (AGHUB).
6. Es conserven els sis pagarés datats el 25/09/1891 per un valor total de 9000 PTA (AFF).
7. Escriptura de compra-venda de Ramon Bonet Canalda a favor d'en Francesc Cid. Notari Ramon Borrell Oms. (AFF)
8. Llibre de registre de títols. Col·legi de Farmacèutics de Tarragona.
9. Pujol, Anton ; Pujol, M^a Teresa; Subirats, Maite: **Amposta. Imatges per a la història. 1870-1969**. Coordinador: Farnós, Àlex, director del Museu del Montsià. Edita Ajuntament d'Amposta, 1996.
10. Acta de naixement del Registre Civil d'Amposta. (AFF)
11. Exp. acadèmic (AGHUB).
12. Llibre de registre de la *Subdelegación Farmacia de Tarragona (1916-1958) n° 1*. Delegació de Sanitat de Tarragona. Generalitat de Catalunya. Malauradament també es l'únic que es conserva. No he trobat cap altre document i agraeixo la col·laboració donada per na M^a. Antònia Segarra que feu possible localitzar aquest llibre de registre.
13. Informació facilitada pel seu fill, en Lluís Ferré Porres.
14. Escriptura de compra-venda. Notari Alberto Gabarró Torres (11/04/1918). (AFF)
15. Testament d'en Francesc Ferré Cid. Notari Ramon Borrell Oms (05/02/1895). (AFF)
16. Escriptura compra-venda. Notari Alberto Grané Lastrada. (AFF)
17. Llibre de registre de la *Subdelegación de Farmacia ... n° 1*, foli 168. Dada de la inscripció, 08/10/1952. Delegació de Sanitat de Tarragona. Generalitat de Catalunya.
18. Acta d'inspecció de la *Jefatura Provincial de Sanidad. Inspección de Farmacia*. Delegació de Sanitat de Tarragona. Generalitat de Catalunya.
19. En **Amposta. Imatges ...** (op. cit.) na Maite Subirats fa un petit però rigorós estudi de la sanitat a Amposta en el període citat, en que dona conte de les farmàcies obertes al poble i del paludisme com un dels problemes sanitaris principals.
20. Informacions facilitades pel propi Lluís Ferré, farmacèutic titular d'Amposta i gerent de QCA.
21. En **Amposta. Imatges** (op. cit.) s'afirma que fou aquest general el que comandava les forces carlistes. Però el que va ser oficial del jutjat comarcal d'Amposta, el Sr. Luís Serrano Serrano, va trobar la inscripció d'una diligència al tom 8 del Registre Civil firmada pel jutge municipal Domingo Lafon i datada el 27 de març de 1874 en que es transcriu una orde donada pel "Jefe de las fuerzas carlistas que dominan esta población, D. Tomás Segarra...". Aquesta dada coincideix amb les primeres inscripcions sobre carlins que he trobat al llibre de registres, així cal pensar que fou al mes de març quan les forces carlistes van entrar a Amposta. El mateix Serrano també dina constància d'una notificació del jutjat datada el 13 d'octubre en que s'informa que el registre civil (suspès durant l'ocupació carlista) torna a estar obert des de que Amposta va tornar a fortificar-se, el 26 de setembre. I al llibre de registre trobem que el 7 d'octubre es practica la primera atenció mèdica a un soldat. (Les

dades de Luís Serrano han estat publicades per Enrique Arasa a la Revista Amposta, malauradament només he pogut trobar un retall sense datar).

22. López Alemany, Màrius: **L'epidèmia de còlera dels anys 1884 al 1886 i la seva incidència a la ciutat d'Amposta**. Col.l. Monografies Ampostines (Història), nº 1. Edita Ajuntament d'Amposta. (pp. 23 i ss.)

23. Pujol, Anton: "Josep Pujol Capsada (1869-1944). Biografia d'un metge singular i l'epidèmia de paludisme del Prat (1919-1924)". VIIIè Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Barcelona, 1994. *Gimbernat*, 1995, vol. XXII, pp. 173-190.

24. Pujol, Anton: **50 anys de la Clínica Arrossera d'Amposta (1944-1994)**. Edita SAMGSISS. Amposta, 1995. A la p. 23 publico el quadre d'afectats per paludisme a l'any 1896 i el 1946, amb dades recollides pels Dr. Josep Pujol Capsada i el Dr. Tomàs Pujol Font.

25. *Proposta a la secció de ciències de l'Institut d'Estudis Catalans per l'ampliació del Servei Tècnic del Paludisme en Servei d'Estudis sanitaris a Treballs del Servei de Sanitat. 1917 a 1921. I.-Paludisme*. Mancomunitat de Catalunya. Barcelona, 1922. pp. VII-X.